

Školstvo, kultura i društvo komunitetskih gradova Petrinje i Senja na kraju 18. i u 19. stoljeću

Autorica na temelju literature daje prikaz razvoja školstva, kulturnih institucija i, općenito, društvenih odnosa u Petrinji i Senju, dvama komunitetima Vojne krajine u drugoj polovici 18. i u 19. stoljeću. U to je doba Vojna krajina već uvelike promijenila svoje ranije funkcije i sve se više uključivala u društveni život Habsburške Monarhije. Od vremena prosvijećenog apsolutizma i tu se počinje veća pozornost posvećivati razvoju obrazovnog statusa stanovništva, kao i radu na uzdizanju kulturnih institucija.

U vrijeme kada je Vojna krajina odavno prestala služiti svojoj obrambenoj svrsi spram slabog Turskog Carstva, kao *vojarna na otvorenom*, postala je ponor koji je vojna vlast upravljana iz Beča morala uzdržavati i u koji se slijevala gomila novca iz gotovo uvijek prazne carske blagajne.

Svijetlu točku u sumornom krajiškom pejzažu činila su trgovišta i komunitetski gradovi¹ koji su ustrojeni sedamdesetih godina 18. stoljeća s namjerom da, prema kameralističkome načelu,² siromašnu Krajinu i njenog seljaka-ratnika financijski podignu i omoguće mu gospodarski razvoj i samoodržanje.

Vojni komuniteti postali su svojevrsne poslovne oaze koje su svojim povlasticama privlačile stanovništvo okolnih krajeva, ali i stanovništvo drugih dijelova velike zajedničke monarhije kako bi sreću i egzistenciju potražili na novim prostorima.

Tako je u komunitetske gradove, osim autohtonog stanovništva, doseljavalo mahom stanovništvo s područja današnje Češke, Italije i Njemačke, te austrijskih pokrajina, koje je sa sobom donosilo svoje tradicionalne oblike zanatske i obrtničke proizvodnje. Uključivanjem u cehove, razvijanjem trgovine i privrede, novopridošlo

1 Povlašteni krajiški gradovi s ulogom gospodarskih središta u kojima se poticao razvitak obrta i trgovine kako bi postali žarišta tržišne privrede, cirkulacije i akumulacije novca. Usp. Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, Zagreb, 1997., str. 46, 47.

2 “Kameralistika marijaterzijanskog i jozefinskog doba bila je veoma cijenjena praktična znanost i visokoškolska disciplina posvećena problematici upravljanja državom i državnim imovinom, a napose financiranju države. Polazila je od temeljnog načela da su blagostanje vladara, države i blaženstvo podanika nerazdvojno povezani. Pedesetih i šezdesetih godina 18. stoljeća kameralisti su se uglavnom ugledali na merkantilistička rješenja ističući napose važnu ulogu trgovine.” Citirano iz : A. Buczynski, n. dj., str. 41, 42.

stanovništvo počelo je činiti okosnicu društva i sudjelovati u radu gradskih magistrata, radu škola, osnivanju različitih kulturnih ustanova i društava.

Velik dio historiografije, čiji je predmet interesa Vojna krajina i povijest njezina postojanja u različitim vremenskim razdobljima, temelji se uglavnom na krajiškoj obrambenoj ulozi tijekom 16. i 17. stoljeća, te njenom političkom, vojnom, činovničkom i gospodarskom ustrojstvu tijekom kasnijih stoljeća. Čini se da tek manji dio te obimne građe i studija pokušava proniknuti u svakodnevni, nematerijalni, društveni i kulturni život krajišnika.

Je li krajiška svakodnevica, obilježena strogim vojnim režimom, u siromaštvu i stalnom strahu od ratova i smrti, zaista bila toliko sumorna kako se ponekad čini ili su neka područja kao što su komunitetski gradovi u kojima je bujao život, pridonosila boljoj svakodnevici i sudbini svojih stanovnika i okolice?

Možda se dio te slike nazire iz povijesti gradova Petrinje i Senja. Iako po svome geografskome smještaju vrlo različiti, kao komunitetski gradovi imali su sličnu magistratsku upravu, razvijeno školstvo i kulturni život, a unatoč izrazito jakoj vojnoj upravi, svi elementi civilnoga i društvenog razvitka bili su vrlo izraženi. Organizacija školstva na prostoru Vojne krajine činila je, svakako, jedan od važnijih segmenata svakodnevnog života.³

Na kraju 17. i početku 18. stoljeća na području civilnog dijela Hrvatske i Slavonije, pa tako i na području Vojne krajine škole su uglavnom osnivali i vodili crkveni redovi.⁴ Takve škole su s promjenjivim uspjehom djelovale sve do sredine 18. stoljeća kada je Marija Terezija odlučila uvesti korjenite promjene u školstvu. Iz tih nastojanja proizašao je *Ratio educationis* – Felbingerova⁵ osnova za reorganizaciju školstva u Habsburškoj Monarhiji.

Na području Vojne krajine takve promjene počele su nakon donošenja carske naredbe iz 1764. kojom se u svakom selu i sjedištu satnije, odnosno u stožernim mjestima, naređuje otvaranje jedne njemačke škole. Osnovna svrha tih tzv. *trivijalnih škola* bilo je oposobljavanje određenog broja pismenih mladića za potrebe krajiške vojske. Škole su trebale brinuti da djeca lijepo pišu i dobro nauče njemački jezik,

3 O školstvu u Vojnoj krajini možemo saznati iz nekih starijih pregleda, točnije, iz pregleda povijesti *Školstva u Hrvatskoj i Slavoniji* izdanog u Zagrebu 1896., također i iz obimnog djela pod nazivom *Grada za povijest školstva* koju je prikupio i izdao Antun Cuvaj. U novije vrijeme tu su monografije Ivice Goleca koji je sustavno istražio povijest školstva, ali i svekolikog kulturnog i društvenog života Petrinje i okolnih krajeva. O povijesti i tradiciji školstva, osobito osnovnoga, u Senju i okolici pisao je Mirko Raguž.

4 Usp. *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895*, Zagreb 1895., str. 3-11

5 Ivan Ignac Felbinger (1724.-1788.) opat u Saganu, osnivač tzv. Saganove metode namjenjene učiteljima za novi način rada u školi. Zbog toga je 1774. pozvan u Beč gdje ga je Marija Terezija imenovala vrhovnim ravnateljem škola i povjerila mu cjelokupnu upravu pučkog školstva. Tu je Felbinger već krajem 1774. napisao *Opći školski red (Allgemeine Schulordnung)* za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole. To je bio prvi školski zakon prema kojem su preuređivane i osnivane i krajiške njemačke normalne, glavne i trivijalne škole. Prema tome zakonu u svakome manjem gradu, trgovištu ili župi trebala je biti ustrojena škola gdje bi se poučavalo u čitanju, pisanju, računanju i vjeronauku, a uz to vladanju i poljodjelstvu.

O ovome usp. *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1896. str. 8 i I. Martinović, *Iz povijesti Vojne krajine*, Vinkovci 1994. str. 99, 100

a jedino se vjeronauk mogao učiti na materinskom jeziku.⁶ Sva djeca (i djevojčice i dječaci) u dobi od šest do dvanaest godina morala su polaziti školu, ali se jedva 35% obveznika pokoravala toj odredbi.⁷

U školama se predavalo po nastavnom programu koji je vrijedio u svim školama carskih nasljednih zemalja. Školski udžbenici uglavnom su bili sastavljeni na njemačkom jeziku ili su to bili prijevodi njemačkih udžbenika tiskanih u Beču.

Tijekom druge polovice 18. stoljeća nakon marijaterezijanske reforme školstva, u krajiškim školama u početku nije bilo kvalitetnog nastavnog kadra. U njima su predavali njemački učitelji koji se nisu pokazali baš najboljim rješenjem. Stoga su u bečkoj normalnoj školi sv. Ane nastojali za učitelje odgajati krajiške mladiće. Budući da je zainteresiranih kandidata bilo malo, rješenje su pokušali pronaći poučavanjem mladića češkoga podrijetla ili nadarenih sinova stranaca koji su kao časnici duže vrijeme služili u Vojnoj krajini.⁸

Osnovne škole u Monarhiji dijelile su se na trivijalne (Trivialschule) s tri razreda i jednim učiteljem, gradske škole (Stadtschulle) s tri razreda i dva učitelja, glavne škole (Hauptschule) s tri do četiri razreda i tri učitelja, te napokon normalne škole (Normalschule) s četiri razreda i četiri učitelja te jednim katehetom.

Osnovne škole nazivane su i narodne – pučke škole, a u mjestima gdje nije bilo uvjeta za njihovo utemeljenje osnivali su se elementarni – osnovni razredi (Elementarklassen). Osnovni zadatak tih škola ponajprije je bio u pružanju osnovnog obrazovanja koje se sastojalo u čitanju, pisanju i računanju. Uz to se posebna pozornost pridavala vjeronauku, a u normalnim školama učilo se još: gramatika njemačkog jezika, elementi latinskog jezika, prirodoslovlje, fizika, povijest, zemljopis, zemljomjerstvo, građevinarstvo, crtanje pomoću šestara i slobodnom rukom.⁹

Središnja škola za područje Banske krajine bila je normalna škola osnovana u Petrinji 1774. godine. Normalne škole trebale su biti uzor svim školama i u njima su radili najbolji učitelji. Svrha im je bila dati naobrazbu budućim upravnim dočasniciima i učiteljima. U njihovom sastavu nalazile su se trivijalne škole osnivane u manjim mjestima te djevojačke škole.

Normalne škole osnivane su samo u najzačajnijim mjestima Vojne krajine: Karlovcu, Petrinji, Bjelovaru, Senju¹⁰ i bile su pod strogim nadzorom vojnih vlasti, odnosno pukovnijskih ili komunitetskih komisija koje su ujedno nadzirale glavne škole i bile dužne pukovniji podnositi izvješća.

Školska komisija sastojala se od jednog štapskog časnika koji joj je predsjedao, zatim od jednog upravnog kapetana i nadučitelja. Od strane gradskog magistrata u toj komisiji sjedio je gradski sudac ili gradonačelnik, jedan službenik i nadučitelj. Sve škole pojedine vojne krajine bile su podčinjene *Komisiji krajiških škola za vođenje*

6 Ivica Golec, *Vojni komunitet Petrinja kao gospodarsko, kulturno i prosvjetno središte*, Zagreb, 2003., str. 324

7 Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije III.*, Zagreb, 1910., str. 226

8 Isto, str. 324

9 Isto, str. 326.

10 Isto, str. 326

školskih poslova i vrhovni nadzor sa sjedištima u Karlovcu, Petrinji i drugim većim gradovima. Taj vrhovni nadzor ili Zemaljska komisija za glavne škole sastojala se od jednoga brigadira kao predsjednika, jednoga ratnog komesara i jednoga školskog ravnatelja, koji je bio postavljen za škole čitave Krajine, a ujedno je vodio izvješće i jednom godišnje bio dužan pohoditi sve škole, a onda preko *Zemaljske komisije za glavne škole* napisati glavni izvještaj o stanju svih krajiških škola, pa ga uz dodatak svih priloga poslati zemaljskoj službi, koja je onda sve zajedno dostavljala carsko-kraljevskom *Dvorskom ratnom vijeću*.¹¹

Prema jednom izvoru, koji u pregledu hrvatskoga školstva donosi Antun Cuvaj, stoji: "Bivšoj krajiškoj trivijalci bila je zadaća da pripravi svoje učenike za pomoćno činovničko osoblje u krajiškoj upravi, dotično za podčasnike u krajiškoj vojnoj službi, a naročito za vojnička odgojilišta, u koja su prelazili iz trivijalke osobito sinovi krajiških časnika i podčasnika, od kojih su kasnije mnogi zauzimali visoka mjesta u militarnoj hijerarhiji."¹² Stoga je u svim krajiškim trivijalkama nastavni jezik bio njemački i njemu se posvećivala najveća pažnja. Osim toga, vrlo važno bilo je računanje, dok se sve ostalo smatralo sporednim, a jedino se vjeronauk u nižim razredima učio na materinjem jeziku.

Disciplina je u krajiškim školama bila vrlo stroga i "što nije išlo milom, postizavalo se silom, pa zato je bila šiba glavno disciplinarno sredstvo, koje je, kako stari krajišnici uvjeravaju, djelovalo veoma blagotvorno." Pred kraj krajiške uprave stanje se ipak popravilo pa su tjelesne kazne bile rjeđe i umjerenije i to "prema boljoj pedagoškoj naobrazbi trivijalnih učitelja, koji su napokon uvidjeli da se u školi dade uspješno raditi i bez guranja, pljuskanja, čuškanja, čupanja i šibanja."

U krajiškim trivijalkama ipak je prevladavao vojnički duh, "kao što one uistinu i nijesu bile ništa drugo, nego vojnička pripravna učilišta, koja su se samo sporedno osvrtna na obrazovne potrebe naroda, i to jedino nešto u gospodarstvenom pogledu, dok se na potrebe obrta i trgovine nije baš nikakav obzir uzimao. Prava kultura, tj. opća naobrazba naroda, malo je njegovana, pa zato je posve zanemarivan materinski jezik."¹³ Prema tom izvještaju, koji donosi Cuvaj, trivijalni učitelji uživali su opće štovanje i bili pod zaštitom vojnih oblasti.

Zadaća trivijalnih škola bila je teška baš zbog njemačkog jezika, a u trivijalke su primani samo birani učenici, koji su prije toga morali polaziti dvije do tri godine narodnu školu u kojoj su djeca učila vjeronauk, čitati, pisati i nešto računati. "To su bila sve djeca iz boljih kuća, te su mogla polaziti školu bez zapreke, jer im je kućegazda morao dati sve, što su u školi trebala." Škola se morala polaziti redovito pa ako je koji učenik izostao, a da svoj izostanak nije ispričao, "odmah ga je inspekcija potražila i u školu dopremila, gdje je ako je svojom krivicom izostao, smjesta kažnjen."¹⁴ Nastava u školama trajala je od jutra do četiri sata poslijepodne, a vrijeme

11 Franjo J. Fras, *Cjelovita topografija karlovačke vojne krajine*, Gospić, 1988., str. 259

12 Antun Cuvaj, *Grada*, n. dj., str. 228

13 Isto, str. 228

14 Isto, str. 229

odmora bilo je od 12 do 13.30 sati. Način rada u krajiškim trivijalkama temeljio se na ponavljanju već naučenog tako da "nije ni najmanje pretjerano ako rećemo da su stare krajiške trivijalke uzimale tri put toliko vremena za ponavljanje koliko za tumačenje ili obučavanje."¹⁵

Obrazovna razina krajiških učitelja u početku je bila vrlo niska, ali se postupno popravljala s razvojem školstva u cijeloj državi.¹⁶ Učitelji su bili rijetki, a uvjeti za nastavu vrlo skromni. Učiteljska plaća bila je dosta niska, a na kraju 18. stoljeća u mnogim mjestima nije bilo prikladnih zgrada u kojima bi se održavala nastava nego su često u tu svrhu korišteni vojni objekti, stare pukovnijske kuće i slično.¹⁷ Uvjeti za nastavu postupno su poboljšavani tijekom prve polovice 19. stoljeća izgradnjom i opremanjem novih školskih zgrada, a novac se namicao i iz školskih zaklada koje su osnivane pri svakoj krajiškoj pukovnici.¹⁸ Budući da su učitelji u c. k. nasljednim zemljama uvrštavani u činovne razrede, nosili su odoru propisanu za državne službenike. Tako je propisom iz kolovoza 1849. za učitelje bilo obavezno nošenje uniforme u školi, a bilo je dozvoljeno i njeno nošenje i izvan službe.

Uniforma se sastojala od: "kaputa tamnozelenoga sukna sa svijetlomodrim naponima. Dva reda srebrnih ili posvrvnih gumbova, na kojim je ploha urešena dvoglavim orlom. Krajnji rubovi kaputa imaju svijetlomodre ovijke. Na naponima ogrlice ima se prišiti srebrna izvezena rozeta. [...] Hlače imale su biti od tamnosivoga sukna. Za svakidašnje pokrivalo glave služila je vojnička kapa, a za svečane prilike pikač. Uza to propisane su bile rukavice od srneće kože, te mač u toku od crne kože, koji je visio na zlatom izvezenom remenju."¹⁹

U početku su učiteljski honorari bili isplaćivani od prinosa što su ih u tu svrhu davali krajišnici. Budući da su vlasti Vojne krajine smatrale da to krajišnike odvraća od škole, odnosno da zbog toga imaju negativan odnos prema školi, pokušali su ih rasteretiti. Tako se kasnija učiteljska plaća namicala iz krajiških dohodaka, iz državne blagajne, vjerskih zaklada, iz crkvenih i djelomice iz općinskih blagajni, a krajišnici su prilikom izgradnje školskih zgrada morali davati kola i sami raditi.²⁰

Unatoč tome što je u Vojnoj krajini bilo dovoljno škola, činilo se da krajišnici za njih nisu bili baš pretjerano zainteresirani. Razlog tome prema nekim suvremenici-ma bilo je to što se podučavalo na njemačkom jeziku "koji je krajišniku bio posve tuđ. Dijete je moralo odmah u početku učiti jezik, koji je bio skroz na skroz tuđ i njegovu sluhu i izgovoru...Učilo ga je suhoparno u školskoj klupi, od stroga često nepravedna, a kadkad i nemilosrdna učitelja, koji je mislio da valja dijete strogo kazniti, ako nije moglo odmah upamtiti teških oblika, neobičnih izraza itd. Takava učitelj, koga su kao počasnika za učiteljski stalež odradili i protiv volje u pedagoge

15 Isto, str. 230

16 Mirko Raguž, *Senjsko pučko školstvo*, Senj, 1994., str. 23

17 Usp. *Povijest školstva*, n. dj., str. 14, 15 i I. Golec, *Vojni komunitet Petrinja*, n. dj., str. 329

18 A. Cuvaj, *Grada*, n. dj., str. 301

19 Isto, str. 511

20 *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegovih početaka do konca godine 1875.*, n. dj., str. 14

strpali, nije osjećao nikakve ljubavi za dijete, koje je imao uzgajati. Obuka se dakle osnivala iznajprije na sili, a zato joj se narod i opirao.”²¹

Učenici krajiških trivijalki svoju naobrazbu nastavljali su u glavnim školama (Oberschule), iz kojih su kasnije polazili u vojnu ili koju drugu srednju školu. Neki su polazili u vojna odgojilišta, “iz kojih su otpušteni tek onda kada su bili uvojačeni” dok su neki kao pripravnici ostajali u školama i kasnije nastavljali nauke u učiteljskim školama. Neki su svoje daljne obrazovanje nastavljali kao pisari u satnijskim pisarnama gdje su nakon nekoliko godina uvježbavanja postajali podčasnici u upravi ili stupajući u vojsku, časnici. Tek poneki učenik iz trivijalki odlučio se za naukovanje u trgovini ili nekom od zanata.²²

Osim redovitih trivijalnih škola s početka 19. stoljeća postojale su i takozvane opetovnice ili nedjeljne škole koje je nedjeljom bila dužna pohađati mladež od dvanaeste do petnaeste godine, koja nije dobro napredovala u redovnim školama ili pak oni koji uopće nisu polazili pučke škole.²³ Nastava se uglavnom održavala nedjeljom ili blagdanom, u njima se “opetovalo” ili ponavljalo i utvrđivalo gradivo pučke škole.”²⁴

Većina gore navedenoga vrijedila je za škole koje su polazili dječaci. Međutim, na kraju 18. stoljeća u većim mjestima Vojne krajine otvarane su i djevojačke škole koje su na početku 19. stoljeća u štapskim mjestima bile uređivane kao trivijalke sa njemačkim nastavnim jezikom. Tako je 1774. godine²⁵ s radom započela Djevojačka škola u Petrinji, koju su ponajviše pohađale i završavale kćeri tamošnjih trgovaca, obrtnika i časnika.²⁶ “U selih polazile su djevojačke škole samo česničke i činovničke kćeri; rijetko je gdje bilo vidjeti seljačke djevojke u školi; a nisu djevojke na selu ni bile obvezane na polazak škole.”

Godine 1838. krajiški školski ravnatelj bansko-varaždinski odredio je da se u djevojačkim školama imaju “die Luksusarbeiten ganz einzustellen”, te da se osim vjere, čitanja, pisanja i računanja ima u njima učiti: “Stricken, Merken und Spinnen”.²⁷ Budući da su “na selu bile su učiteljske supruge obvezane podučavati selske djevojke u ručnom radu bez posebne odštete”;²⁸ na taj su način i supruge učitelja bile, unutar svoje zajednice, uključivane u podučavanje.

Osnovno školstvo u Senju bilo je organizirano gotovo na isti način s normalnom školom za dječake i djevojačkom trivijalnom školom. Tijekom svibnja i lipnja 1818. godine na svojem proputovanju Vojnom krajinom car i kralj Franjo I. u društvu carice Karoline posjetio je Petrinju i Senj kao važna središta kulturnog i prosvjetnog života Krajine. U oba grada kraljevska veličanstva posjetila su normalne škole

21 Isto, str. 15

22 A. Cuvaj, *Grada*, n. dj., str. 230

23 Isto, str. 281

24 Mirko Raguž, *Senjsko pučko školstvo*, Senj, 1994., str. 17

25 Ivica Golec, *Vojni komunitet Petrinja*, n. dj., str. 326

26 Ivica Golec, *Povijest školstva u Petrinji*, Petrinja 2000., str. 78

27 A. Cuvaj, *Grada*, n. dj., str. 231

28 *Povijest djevojačke škole u Petrinji*, Banovac 5 (1892.), br. 36

kao najveće predstavnice osnovnog školstva Krajine, a posebno zanimanje za škole pokazala je carica Karolina. Tako je prilikom prvog dana dolaska u Petrinju, carica osim dječaćke, zajedno sa carem, posjetila i djevojačku školu, a u vrijeme trodnevnog obilaska banovinskih satnija i pukovnija svakodnevno je dolazila u tu školu i tamo provodila vrijeme u razgovoru s učiteljicom i učenicama.²⁹

Osim dobro organiziranoga osnovnog školstva Petrinja i Senj isticali su se kao važna središta srednjoškolskoga obrazovanja krajiških mladića. U Petrinji su dugo vremena održavani najprije tromjesečni, a potom i šestomjesečni učiteljski tečajevi, sve dok 1868. godine u Petrinji nije osnovana stalna Učiteljska škola.³⁰

U povijesti senjskoga školstvo vrlo je bitno postojanje senjske gimnazije, osnovane 1725. godine³¹ i nautičke škole osnovane 1777. godine.³² Godine 1809. Senjani su imali prilike svjedočiti vrlo burnim događajima nakon francuskog osvajanja hrvatskih primorskih i dalmatinskih gradova i osnivanja Ilirskih provincija.

Tako u kronici izdanoj povodom stote godišnjice senjske gimnazije možemo pročitati kako je posebna deputacija građana izašla pred francusku vojsku u Sveti Križ pod Vratnikom, pozdravila maršala Marmonta i svečano ga uvela u grad. Tu ga je na ulazu kod gradskih vrata dočekaio biskup Ježić i uveo ga u biskupski dvor kao svoga gosta, a kasnije ga je čak otpratio put Novog Vinodolskog, u svoje rodno mjesto. Nakon nekoliko dana u Senj je došla i supruga maršala Marmonta koja je zajedno sa Napoleonovim generalnim adjutantom, grofom Bertrandom, također bila biskupova gošća.³³

Tijekom kratkotrajne francuske uprave nova vlast bila je vrlo sklona prosvjeti, ali je nakon odlaska Francuza, 1820. godine generalno zapovjedništvo austrijske vojske u Zagrebu raspustilo gimnaziju i nautičku školu.³⁴ Unatoč tome, svoj ponovni uspon kulturni i prosvjetni život u duhu prosvjetiteljskih ideja grad je doživio nakon dolaska u Senj biskupa Mirka Ožegovića i ponovnim otvaranjem senjske gimnazije 1839. godine. Uz gimnaziju Ožegović je osnovao i konvikt za 40 pitomaca, a filozofski nauci koji su se do tada privatno predavali, pripojeni su senjskoj gimnaziji tako da je ona tijekom vremena dobila osam razreda.³⁵

Kronika gimnazije bilježi da je 1848. godine Senj pohodio i ban Jelačić te bio primljen s velikim oduševljenjem. Tom prilikom ban je odsjeo u dvoru biskupa Ožegovića. Držeći čašu s balkona biskupskog dvora dirnuto je nazdravio: "Kuda ban tuda i Senjani, kuda Senjani tuda ban". Zanimljivo je da autor Kronike ističe kako "Svi ovi događaji nisu unijeli jačeg remećenja u inače miran školski život i rad naših đaka. Mladež školska ostala je daleko od svih tih velikih potresnih događaja revolucionarnih godina 1848./49."³⁶

29 Isto

30 A. Cuvaj, *Grada*, n. dj., str. 77

31 Viktor Rivoseli, *Kronika senjske gimnazije progodom stogodišnjice 1839.-1939.*, Senj, 1939., str. 9

32 Isto, str.13

33 Isto, str.10

34 Isto, str. 13

35 Antun Cuvaj, *Grada*, n. dj., str. 297

36 V. Rivoseli, *Kronika*, n. dj., str. 20

Govoreći o školstvu u Vojnoj krajini, nikako se ne smije izostaviti jedna izrazito zanimljiva socijalna komponenta. Naime, 1838. godine kod normalne glavne škole slunjske krajiške pukovnije nadučitelj carske krajiške slunjske regimente, Imbro Antolić, otvorio je školu za gluhoonijemu i slijepu djecu. Učitelj Antolić, koji se u Beču upoznao sa načinom obučavanja gluhoonijemih, u školi je predavao čitanje, pisanje, računanje i vjeronauk. Školu su besplatno mogla polaziti krajiška djeca, a primana su i djeca iz ostalih dijelova civilne Hrvatske. Godine 1842. c. kr. naukovna dvorska komisija donijela je naputak za obučavanje gluhoonijeme djece, u kojem jedan od stavaka govori o načinu na koji bi se učitelji morali uputiti da se gluhoonijemoj djeci posveti sva pažnja, a one učitelje koji se u tome istaknu valjalo je predložiti za pohvalnu nagradu.³⁷

Početakom 19. stoljeća u Banskoj krajini djelovalo je i nekoliko tzv. elementarnih, odnosno vjerskih škola za djecu krajišnika pravoslavne vjeroispovijesti, ali te škole nisu imale kontinuitet u radu.³⁸

Osim dobro organiziranog osnovnog i srednjeg školstva, djeca u Petrinji i Senju imala u mogućnost edukacije i u glazbenom smislu. Tako je 1841. godine s radom započela petrinjska glazbena škola, a već sljedeće godine glazbena škola osnovana je i u Senju. Budući da su učenici glazbene škole, posebice one u Petrinji, uglavnom pohađali normalku i djevojačku školu, strogo se vodila briga da glazbena nastava ne remeti tijekom predavanja glavne škole³⁹

Prema statutu petrinjskog glazbenog društva, prvih godina “djeca će biti podučavana samo u pjevanju i sviranju violine, a kasnije i u sviranju na puhačkim instrumentima.” Tim više što bi nakon završene škole, takvi učenici mogli postati članovi Gradske limene glazbe – gradske bande.⁴⁰

Prva glazbeno educirana društva u gradovima Vojne krajine djelovala su krajem 18. i početkom 19. stoljeća, a to su ponajprije bile pukovnijske glazbe, pjevački zborovi i klaviristi. Rad petrinjskog i kasnije senjskog glazbenog društva započeo je po uzoru na društva koja su postojala u civilnom dijelu Hrvatske te Beču, Grazu, Ljubljani. Unutar petrinjskog glazbenog društva djelovala je već spomenuta glazbena škola, Odjel za zbornu pjevanje i Odjel za gradsku limenu glazbu.⁴¹ Društvo je priređivalo koncerte na kojima su zajedno nastupali učenici Glazbene škole i građani te članovi ostalih odjela Društva, a o takvim koncertima pisano je i u preporodnim novinama.⁴²

Unutar petrinjskog Glazbenog društva djelovala je i sekcija za zbornu pjevanje čiji su članovi bili glazbeno školovani krajiški časnici i njihove supruge te neki petrinjski građani, odnosno elita krajiške Petrinje. Na poticaj profesora realne gimnazije, Čeha

37 Isto, str. 283-284

38 Ivica Golec, *Vojni komunitet Petrinja*, n. dj., str. 339. Spomenuta tema zasigurno zahtijeva detaljnije istraživanje o postojanju i djelovanju vjerskih škola, stoga je ovdje samo spomenuta.

39 I. Golec, *Vojni komunitet Petrinja*, n. dj., str. 362

40 Isto, str. 362

41 Isto, str. 385.

42 Isto, str. 385.

Josipha Brize, željeli su osnovati petrinjsko pjevačko društvo koje bi gajilo i hrvatsku pjesmu. Briza je nedugo nakon dolaska u Petrinju 1861. postao član, a potom i zborovođa muškog kvarteta pri Glazbenom društvu.⁴³

Magistrat vojnog komuniteta Petrinja pomagao je glazbenu školu u svome gradu, opskrbljivao je nastavnim pomagalicama te davao plaću učiteljima. Učenici su priređivali koncerte koji su bili poznati u glazbenom životu grada, a potporu Glazbenom društvu davali su i istaknuti ljudi Monarhije, među njima i sam car Ferdinand zajedno sa suprugom.⁴⁴ Sredinom 19. stoljeća rad Glazbenog društva, a samim time i rad glazbene škole počeli su stagnirati, vjerojatno se našavši u financijskim neprilikama. To je možda i razlog zbog kojeg je tadašnji petrinjski gradonačelnik J. Wagner, i sam podrijetlom Čeh, u svome dopisu iz 1850. g. vlastima u Egeru poziva najmanje 10 obitelji da pod povoljnim uvjetima presele i dođu živjeti u Petrinju. Naglašeno je da obitelji moraju biti dobri poljodjelci, "a u svakoj obitelji najmanje jedan član treba znati svirati na jednom ili više glazbala, kako bi s najmanje 10 svirača te obitelji mogle nastupati u službi gradske glazbe", a budući da petrinjska glazba, prva i jedina glazba na području Banovine, trenutno nema dovoljan broj glazbenika kao članovi glazbe "imali bi naseljenici lijepu zaslugu". Na taj oglas odazvalo se nekoliko obitelji tako je u Petrinju sredinom 19. stoljeća doselilo nekoliko obrtnika, umirovljeni učitelj te nekolicina zemljoradnika.⁴⁵

Kao što je ranije spomenuto, godinu dana nakon petrinjske glazbene škole, ista je osnovana i u Senju, 1842. godine, uz materijalnu pomoć i na poticaj gradskog liječnika dr. Klemenčića. Interes za glazbeni život i kulturu bio je osobito jak među trgovcima i obrtnicima koji su činili jezgru gradskoga stanovništva. U osnivanju glazbene škole svesrdnu pomoć pružio je i senjski biskup Mirko Ožegović. Kako bi se omogućio normalan rad škole, ali i sredstva za njezino održavanje, jednako kao i u Petrinji, osnovano je Glazbeno društvo koje je osiguralo novac za rad pjevačke škole. U tom nastojanju i gradsko zastupstvo izdvajalo je 1000 forinti godišnje za tu školu, a Glazbeno društvo brinulo se i za ostale potrebe škole.⁴⁶

Četrdesetih godina 19. stoljeća u stožernim mjestima Hrvatsko-slavonske krajine osnivane su pukovnijske knjižnice i čitaonice kao svojevrsni zakašnjeli odjek preporodnih strujanja koja su dopirala do krajiških gradova.⁴⁷ Knjige koje su se u njima čitale govorele su o vojno taktičkim disciplinama, matematici, statistici i povijesti, ali tu se moglo naći i djela europskih književnika.⁴⁸

U Senju je prva čitaonica pod nazivom *Kasino*, osnovana u siječnju 1835. godine i to kao nasljednica dvaju tada postojećih društava: *Casino nobile* i *Casino mercantile*.⁴⁹ Blagajna se od osnutka kazina vodila najprije na njemačkom, potom na talijanskom, a

43 Isto, str. 389

44 Isto, str. 363

45 Isto, str. 176-177

46 Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije III*. Zagreb, 1910., str. 282

47 Isto, str. 377

48 I. Golec, *Vojni komunitet Petrinja*, n. dj., str. 376

49 *Novi list*, 5 (1902.), br. 13

od 1849. godine prvi puta na hrvatskome jeziku pod nazivom: *Pregled računa slavnog društva Kasina u Senju za g. 1849.* pod vodstvom blagajnika ili kako se u ono vrijeme govorilo “pjeneznika”. Broj članova kazina bio je najveći pri osnutku društva, 1835., kada je društvo brojilo 63 člana “i seglo do 75, a poslije je broj spao izpod polovice. (1850.g. na 36 članova) te nije se već nikada podigao do dvie trećine prvobitnog broja.”⁵⁰

Da se u tadašnjem kasinu prilično igralo i dobro zabavljalo, to svjedoče svote, koje se pod tim naslovima nalaze u primitcima i izdatcima za “balove i zabave”. Tijekom Hrvatskog narodnog preporoda, čitaonica je “bezuvjetno u gradu Senju igrala znamenitu ulogu”.⁵¹

Uz Petrinjsku pukovnijsku knjižnicu, 1842. godine nastojanjem nekoliko krajiških časnika i nekolicine komunitetskih građana osnovana je i čitaonica.⁵² Prema sačuvanim pravilima petrinjskog kasina koja u svojoj knjizi donosi Golec, osnovna svrha društva bila je “gospodu časnike i činovnike, potom komunitetsko građanstvo kroz čitanje, prigodna predavanja i obilježavanje važnijih događaja političkog značaja s raznim znanjima upoznavati, te kroz društvene igre duhovni životi članstava podizati.”⁵³

Članovima ove petrinjske čitaonice-kasina ponajprije su mogli postati časnici Druge banske pukovnije, potom petrinjski građani te umirovljenici i činovnici koji su stanovali u Petrinji, ali i na cijelom području Pukovnije.

U prostorijama u kojima je djelovao petrinjski kasino osim čitanja novina i posudbene biblioteke, za članove i njihove obitelji održavali su se plesovi i glazbene priredbe⁵⁴, a te društvene prostorije za članove morale su biti otvorene od 7 ujutro do 23 sata navečer.⁵⁵ Usprkos tome što se petrinjska čitaonica nalazila na teritoriju pod neposrednom carskom upravom, mnogi članovi kasina mogli su nesmetano čitati kako strana tako i preporodna glasila.⁵⁶

Kulturni život krajiške Petrinje obilježilo je i postojanje *Streljačkoga društva*, koje je u to vrijeme imalo status sportske organizacije. Društvo je utemeljeno 1816. godine posebice nastojanjem gradskog magistrata, odnosno, tadašnjeg petrinjskog gradonačelnika Johanna Galla, časnika francuskog podrijetla koji je, pretpostavlja se, nakon povlačenja francuske vojske 1813. godine ostao služiti u austrijskoj vojsci.⁵⁷ Članovi društva bili su redom ugledni građani Petrinje, a da je društvo bilo vrlo popularno vidljivo je i iz popisa članova koji su dolazili ne samo iz Petrinje nego i okolnih mjesta pukovnije pa čak i iz Zagreba.⁵⁸ Društvo je djelovalo sve do 1871. godine kada je Petrinja izgubila svoj položaj vojnog komuniteta.⁵⁹

50 Isto

51 Isto

52 I. Golec, *Vojni komunitet Petrinja*, n. dj., str. 377

53 Isto, str. 379

54 Isto, str. 379

55 Isto, str. 380

56 Isto, str. 379

57 Ivica Golec, *Vojni komunitet Petrinja*, n. dj., str. 175

58 Isto, str. 396

59 Isto, str. 397

Senj je, pak, po mnogočemu bio specifičan komunitetski grad Vojne krajine. Njegovom razvoju osobito je pridonosio velik broj plemićkih obitelji koje su u taj grad došle zbog trgovačkih ili vojničkih poslova tijekom 17. i 18. stoljeća. Te obitelji prilagodile su se novoj sredini, a njihovi se članovi isticali kao vrsni trgovci, pomorci, ratnici, državni službenici ili crkveni velikodostojnici. Pridošlo stanovništvo je svojim obrazovanjem, dobrim imovinskim stanjem, obnašanjem različitih vojnih dužnosti ili ženidbenim vezama stjecalo velik ugled u novoj sredini.⁶⁰

Senjskom značaju pridonosila je i činjenica da je bio krajiški izlaz na more i svojevrsna glavna luka Vojne krajine.⁶¹ Nekoliko puta ga je tijekom svojih brojnih inkognito putovanja posjetio i car Josip II, a *Kronika* senjske gimnazije pamti i dolazak cara Franje Josipa, čija je brojna pratnja iz Rijeke u Senj stigla sa 8 velikih parobroda.⁶²

Sredinom 19. stoljeća u gradu je ustrojena i narodna straža (garda) za unutarnju sigurnosti i napredakza čijeg je zapovjednika bio je imenovan dr. Klemenčić, gradski liječnik.⁶³

Senj na kraju 19. stoljeća Mile Magdić, njegov vjerni kroničar, opisivao je kao glavno crkveno, gimnazijsko, kulturno te vojno i financijsko središte Hrvatskoga primorja.⁶⁴

Tijekom 18. stoljeća senjska trgovina bila je vrlo živa. Njenom razvitku krajem tog stoljeća posebice je pogodovalo to što su Senjani na vlastitom brodogradilištu gradili svoje brodove, a u okolici Senja bile su izgrađene mnoge ceste, od kojih je svakako najveću ulogu imala tzv. *Jozefina*, djelo slavnog graditelja i generala Filipa Vukasovića. Tako je "senjska luka bila uvijek dupkom puna velikih jedrenjaka i trabakula na koje se uz vrevu i viku roba ukrcavala i iskrcavala od rana jutra do kasne večeri."⁶⁵

Na kraju 18 stoljeća u Senju je za potrebe brodogradilišta otvorena tvornica jedara i konopa. Nju je godine 1787., doselivši iz Ancone u Senj otvorio konopar Josip Ollela. Tvornica je s radom započela u kući plemićke obitelji Raffallis iznad kapelice Sv. Martina. Zanimljivo je kako je ova tvornica služila i kao svojevrsna prva državna ustanova u Hrvatskoj u kojoj su se zatvorenici, ali i zatvorenice, bavili radom. Tako Magdić tvrdi u svojem članku da "uznici pako imali su se po službenom nalogu poslati na ovaj rad u Senj; a isto tako i ženskinje, koje su bile u krajiškom zatvorima, slale su se u Senj u predionicu što je skupčana bila s ovom predionicom." Međutim, tvornica je vrlo brzo prestala s radom, kada je krajem 18. stoljeća radi suše i nerodice ponestalo lana i konoplja.⁶⁶

60 Enver Ljubović, "Senjsko plemstvo", *Usponi*, Senj, 1999., str. 183

61 Mirko Valentić, "Razvitak Senja u okviru Hrvatsko-slavonske vojne krajine", *Senjski zbornik*, Senj, 1968., str. 77

62 V. Rivoseli, *Kronika*, n. dj., str. 10, 27

63 Isto, str. 20

64 Mile Magdić, *Topografija grada Senja*, Senj, 1877., str. 34

65 Mile Magdić, "Senjska pomorska trgovina u XIX vijeku", *Jutarnji list* (1923.), br. 4166

66 Mile Magdić, "Senjska tvornica jedara i konopa u drugoj polovini XVIII vijeka", *Narodne novine* (1904.), br. 98

Društveni život Senja, posebice tijekom prve polovice 19. stoljeća, bio je obilježen i nastojanjima da se on kao nekadašnji slobodni kraljevski grad izuzme iz Vojne krajine i da mu se vrate stare povlastice, budući da su vojne vlasti stalnim uplitanjem otežavale normalno funkcioniranje civilne uprave što je dovodilo do oštrih pravnih i političkih prepiranja.⁶⁷ Senjska svakodnevnica i tada je, kao i danas, bila prožeta utjecajem bure, a grad poznat po uzrečici da bura: “In Segna nasce, im Fiume si marita ed a Trieste muore”.⁶⁸

Petrinja i Senj kao komunitetski gradovi Hrvatsko-slavonske vojne krajine po svojem geografskom položaju i povijesnom razvitku bili su vrlo različiti gradovi. Petrinja je kao kontinentalni grad bila urbana oaza usred ruralnog okruženja, trgovci i obrtnici bili su obični građani, a plemstvo uglavnom vojničko. Za Senj je vrijedila gotovo obrnuta situacija. Bio je slobodan kraljevski grad, kojem je 1776. godine nametnut položaj komunitetskog središta jednog dijela Krajine. Kroz više od stotinjak godina pokušavali su se izvući iz tog vojnog okvira i ponovno vratiti svoj nekadašnji status. Senj je bio luka u izravnom doticaju sa idejama iz svijeta, a trgovina, pomorstvo i začetak industrije predvođeni plemstvom i bogatim građanstvom omogućavali su bogatiji život njegovih građana.

Međutim, kao komunitetski gradovi imali su i mnoga zajednička obilježja, primjerice gradsku upravu (magistrat), vojnu upravu, školstvo, sudstvo, u isto vrijeme osnovane čitaonice i gradska glazbena društva. Pod strogim vojnim režimom birokratske države i činovništva, ipak su se razvijale institucije građanskog društva predvođene školskim sustavom. S razvitkom obrazovanja, boljim društvenim i gospodarskim statusom, u Vojnu krajinu polako su prodirale misli hrvatskog narodnog preporoda te jačale želju za pripojenjem matičnoj državi.

Svojim utjecajem na okolne krajeve kao razvijeni magistratski gradovi Petrinja i Senj bili su svojevrsni nositelji promjena u ustajalom društvu Vojne krajine. Svojim uključivanjem u sva područja kulturnog, vojnog, gospodarskog i političkog života navedenih gradova, strani doseljenici zasigurno su djelomice pridonijeli promjenama koje su se s godinama događale u tim zajednicama te utjecale na njihov današnji izgled i značaj.

67 Usp. Mirko Valentić, n. dj., str. 69-93 i Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, n. dj., str. 160-192

68 M. Magdić, Topografija grada Senja, n. dj.

Literatura:

Objavljena građa:

Cuvaj, Antun *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije III*, Zagreb, 1910.

Monografije, članci

Buczynski, Alexander *Gradovi Vojne krajine I.*, Zagreb 1997.

Fras, Franjo J. *Cjelovita topografija karlovačke vojne krajine*, Gospić, 1988.

Golec, Ivica *Vojni komunitet Petrinja kao gospodarsko, kulturno i prosvjetno središte*, Zagreb, 2003.

Golec, Ivica *Povijest školstva u Petrinji*, Petrinja 2000.

Ljubović, Enver "Senjsko plemstvo", *Usponi*, Senj, 1999.

Magdić, Mile "Senjska tvornica jedara i konopa u drugoj polovini XVIII vieka", *Narodne novine* (1904.), br. 98

Magdić, Mile "Senjska pomorska trgovina u XIX vieku", *Jutarnji list* (1923.), br.4166

Magdić, Mile *Topografija grada Senja*, Senj, 1877. str. 34.

Martinović, Ivan *Iz povijesti Vojne krajine*, Vinkovci 1994.

Povijest djevojačke škole u Petrinji, Banovac 5 (1892.), br 36.

Raguž, Mirko *Senjsko pučko školstvo*, Senj, 1994.

Rivoseli, Viktor *Kronika Senjske gimnazije progodom 100-godišnjice:1889. -1939.*, Senj, 1939.

Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegovih početaka do konca godine 1875., Zagreb, 1895.

Tijan, Pavao *Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda*, Zagreb 1940.

Valentić, Mirko "Razvitak Senja u okviru Hrvatsko-slavonske vojne krajine", *Senjski zbornik*, Senj, 1968.